

HAMİD SANCAĞINDA ÇİFT RESMİ

Zeki Arıkan

Çift ya da çiftlik, Osmanlı imparatorluğunda bir çift öküzle işlenen ve yüzölçümü toprağın verimliliğine göre 60,80 ve 150 dönüm arasında değişen tarımsal bir işletme anlamına gelmektedir. Eni ve boyu 40'ar adım olan bir dönüm, aşağı yukarı 1.000 m² karşılığıdır(1). Böyle bir toprak parçasını tapuyla tasarruf eden reaya, timar(2) sahibine ösrünü(3) verdikten başka *çift resmi*, *çift hakkı* ya da *kulluk akçası*(4)

- 1) Ö.L. Barkın, "Çiftlik", *İslam Ansiklopedisi* (bundan sonra *İA*), III, 392-397; H.İnalçık, "Çiftlik", *Encyclopedie de l'Islam*² (Bundan sonra *EI2*) I, 33-34. Burdur ve evkafını mübeyyin evkaf nazırı Abdüllatif Suphi paşanın mühürüyle mısaddak" 1277 (1860) tarihli defterde çiftlik şöyle tanımlanmaktadır: "Çiftlik tabiri iki öküzlük bir çift demektir ki âlâ yer yetmiş seksen dönümden ve evsat yer yüz dönümden ve edna yer yüz otuz dönümden ibaret olub... "Başbakanlık Arşivi Tapu ve Tahrir Defteri (bundan sonra *TT*) no. 960. Bundan anlaşıldığına göre, Hamid sancağında iyi topraklarda 70-80 dönüm, orta halli topraklarda 100 dönüm ve verimsiz, kıraç topraklarda da 130 dönüm bir çift kabul edilmekteydi. Çeşitli sancaklarda bir çift ölçüsündeki toprağın kaç dönüme karşılık olduğu konusunda bk. L. Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 1964, 46. Timar düzeninin kaldırılmasından sonra bununla ilgili terimlerin unutulmaya yüz tuttuğundan yakınan Mustafa Nuri Paşa (*Netayicü'l vukuat*, İstanbul, 1294, I, 142), "timar demek çiftlik demek olmadığı...", "çiftlik ile has beyninde fark azim olduğu..." demekte ise de çiftliğin ne anlama geldiğini belirtmemektedir.
- 2) Timar için en son olarak bk. Ö.L. Barkan, "Timar", *İA*, XII/1, 286-333; N. Beldiceanu, *Le timar dans l'Etat Ottoman (début XVe - début XVIe siècle)*, Wiesbaden, 1980.
- 3) Öşür (çoğulu âşar) toprak ürünlerinden devlet adına değişik oranlarda alınan bir vergi olup Osmanlı bilginleri bu arada Ebussud Efendi bunu bir paylaşma haracı (harac-ı mukaseme) olarak tanımlamaktadırlar. Bk. "Osmanlı Kanunnameleri" *Milli Tetebbular Mecmuası* (bundan sonra *MTM*), I(1331), 102. Osmanlı yönetimi, dirlik sahibine koyun resmi (ağnam), kovan resmi gibi bir takım vergilerin para ya da mal olarak alınabileceği konusunda bir seçim hakkı tanımakla birlikte tahıl ürünleri için buna izin vermemiş, "öşür ve salariyenin aynen tahsili mecburiyeti" konmuştur. Bk. L.Güçer, *agy.*, 55; Öşür için ayrıca bk. Ö.L.Barkan "Öşür", *İA*, IX, 485-488.
- 4) H.İnalçık, "Çift Resmi", *EI2*, II, 32-33.

gibi adlarla anılan bir vergi de ödemek zorunda bulunuyordu. Elinde yarım çiftlik (nim çift) bir yer bulunan raiyet te bu resmin yarısını ödüyordu. Anadolu Selçuklularında *çift akçası* adıyla bilinen ve 1 dinar karşılığı olan bir verginin varlığını bildiğimiz gibi, Osmanlılardaki çift resmiyle Bizans imparatorluğundaki *pronoia* sahiplerinin köylülerden aldıkları vergi arasında da bir benzerlik bulunduğunu sezmekteyiz(5). Gerçekten 50 *modioi*'lik (Osmanlılarda mud) bir arazi tasarruf eden Bizans köylüsü, yılda 1 *hyperper* ödemekte idi ki bu, XIV. yüzyılda aşağı yukarı 22 Osmanlı akçasına (çift resmi miktarı) karşılıktır(6).

Osmanlılardaki çift resmi, aslında reyanın sipahiye karşı yerine getirmek zorunda bulunduğu bir takım hizmetlerin bir bileşkesidir. 893 (1488) yılında kopya edilmiş olan Fatih kanunnamesi(7), çift resminin yedi hizmeti (kulluk) kapsadığını, bu hizmetlerin de para olarak 22 akçaya eşit olduğunu belirtmektedir. Halil İnalıcık'ın(8), Kraclitz'in yayınladığı bu kanunname metnini düzelterek açıklığa kavuşturduğu gibi, bu yedi kulluğun ayrıntıları şöyledir: Üç gün kişisel hizmet ya da yerine 3 akça, bir araba ot ya da karşılığı 7 akça, yarım araba saman ya da karşılığı 3 akça, araba ile hizmet ya da karşılığı 2 akça bu ayrıntıları oluşturmaktadır. Bunların para olarak toplamı 22 akçadır(9). Çift resminin izlerine, Anadolu Selçuklu devletinde ve Bizans imparatorluğunda rastlandığına göre bu vergi, temelde köylü ile eski senyörler arasındaki bir takım *feodal* hizmetlerin Osmanlı döneminde paraya çevrilmiş karşılıklarının toplamından başka bir şey değildir(10). Eski "feodal" yükümlülüklerin paraya dönüştü-

- 5) H.İnalıcık, "Çift Resmi", *agy.* Bizans'taki *pronoia*'lar için bk. G.Ostrogorski, *Pour l'histoire de la féodalité byzantine*, Bruxelles, 1954; krş. L.Brehier, *Les institutions de l'empire byzantin*, Paris, 1970, 310-321.
- 6) H.İnalıcık, "Osmanlı Hukukuna Giriş. Örf-i Sultanî Hukuk ve Fatih'in Kanunları", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII/2(1958), 119. Krş. S.Vryonis, *The decline of Medieval Hellenism in Asia Minor*, Berkeley-Los Angeles-London, 1971, 472.
- 7) F.Kraclitz-Greifenhorst, "Kanunname Sultan Mehmeds des Eroberers", *Mitteilungen zur Osmanischen Geschichte*, I(1921), 13-48. Buradan Ö.L. Barkan, *XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, I, Kanunlar*, İstanbul, 1943, 387-395 (Bundan sonra *Kanunlar*).
- 8) H.İnalıcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rüşumu", *Belleten*, XXIII/92(1959), 577-580; aynı yazar, "Adaletnameler", *Belgeler* II/3-4(1965), 55.
- 9) Akçanın bu sıradaki satınalma gücü için bk. N.Beldiceanu, *Les Actes des premiers Sultans conservés dans les manuscrits Turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, II, *Reglements miniers 1390-1512*, Paris-La Haye, 1964, 172.
- 10) İnalıcık, "Raiyyet Rüşumu", *agy.*, 581; aynı yazar, "Adaletnameler", *agy.*, 55. Mehmet Ali Kılıçbay (*Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı üretim Tarzı*, Ankara, 1982, 388. tanıtımı için bk. L.Başaran, *Cumhuriyet*, 9 Aralık 1982) çift resminin karşılığının 22 akça olarak gösterilmesini, Osmanlı imparatorluğunda bütün angaryaların kaldırıldığı biçimde yorumlamakta ve şöyle demektedir:

rülerek genişlemesi ve tipik birer Osmanlı vergisi kimliğini kazanmaları(11) bir yandan Osmanlı devletinin yerleşip kökleşmesine, öte yandan da para ekonomisinin gelişmesine bağlı olarak XV-XVI. yüzyıl boyunca sürmüştür(12).

"Osmanlı kanunnameleri içinde angaryaların kaldırılmasına dair ilk hükümlere Fatih kanunnamesinde rastlanmaktadır. Merkez-kaç oluşumlarla çok ciddi bir biçimde savaştan Fatih, Osmanlı öncesi oluşumlar içinde ortaya çıkan ve Osmanlı merkezinin adına "yedi kulluk" dediği tüm angaryaları ortadan kaldırmıştır". Fatih'in merkez-kaç güçlere karşı yoğun bir savaşım verdiği doğrudur (bk. H. İnalçık, "Mehmed II", 14). Ancak yedi kulluktan ötürü 22 akça alınması imparatorlukta bütün angaryaların kaldırıldığı anlamına gelmemektedir. Burada yalnız yedi kulluk (hizmet) yerine para da alınabileceği belirtilmiştir ki bu da büyük ölçüde para ekonomisinin gelişmesine bağlı bir olaydır. Nitekim daha Bizans imparatorluğu döneminde bile angaryaların paraya dönüştürülmeye başlandığı görülmektedir. Krş. H. İnalçık, "Osmanlı Hukukuna Giriş...", *agy.*, 119. Öte yandan "çift yazılan kimesne"nin "her yıl timar erine birer gün kulluk" edebileceğine ilişkin hükümlere XVI. yüzyıl kanunnamelerinde bile rastlanmaktadır. Krş. Barkan, *Kanunlar*, 110. Çiftçilerin sipahi adına toplanan öşrü saklamak için ambar yapmaları zorunluğu, sipahinin tahılını pazara taşımak yükümlülükleri (krş. L.Güçer, *agy.*, 56-77) gibi bedeni hizmetler acaba birer angarya değil midir? Kaldı ki kanun-ı Osmanî reayanın sipahi için kimi yörelerde ev yapmak, kışın ot ve odun vermek, sipahinin bağında ve tarlasında belirli süre çalışmak gibi angaryaları kabul etmiştir. Bu angaryalar birçok yörede sürüp gitmiştir. Bk. İnalçık, "Adaletnameler", *agy.*, 67-68.

- 11) Ö.L. Barkan, "Les particularités du système financier ottoman et son évolution du XVe au XVIIe siècle" *L'impot dans le cadre de la ville et de l'Etat colloque international Spa* 6-9. XI. 1964. pro civitate 1966, 266.
- 12) F.Braudel'e göre (*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*, Paris 1979, I 387) Osmanlı imparatorluğu XVI. yüzyılda bir para ihtilali (revolution monétaire) geçirmişti. Amerika'nın keşfinden sonra Yeni Dünya'dan Avrupa'ya değerli maden akışı fiyatlarda "ihtilalci" olarak nitelenen yükselmelere yol açmış ve büyük bir enflasyon akımı baş göstermişti. Amerika gümüşünden yapılan İspanyol paraları 1580 yılına doğru Braudel'in deyimiyile (*La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris, 1966, I, 450) "kasalarla Türkiye'ye gönderilmeye" başlanmıştı. Batıdan gelen bol Amerikan gümüşü, Osmanlı imparatorluğunda da büyük bunalımlara yol açmış ve Türkiye bu tarihlerde "milletlerarası büyük bir enflasyon akımının çarkları arasına düşmüş" tür. Krş. Ö.L. Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri", *Belleten*, XXXIV/136(1970) 578. Ayrıca bk. H.İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi vaziyeti" *Belleten*, XV/60(1951), 656 ve ö. Bütün bu gelişmelerin çift resmî üzerindeki etkilerini incelemek ayrı bir araştırma konusudur. Krş. Ö.L.

Çift resmi 1458 yılına kadar 22 akça iken bu tarihte Anadolu sancaklarında 33 akçaya yükseltildi. Kemalpaşazade'nin verdiği bilgiye göre(13) Mora seferi sırasında (1458) "*eyyam-ı sefer ve hengâm-ı hatar imtidâd ve istidâd buldı. Anadolu çerisine zahmet âdetten ziyade oldu deyü çift akçası yirmi iki iken otuz üç buyruldu*"(14). Ancak *Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmani*'de(15) çift resmi "*tamam çiftlik kaydolunan kimesneden otuz altı akçadır*" denilmekte, yarım çiftlik bir yer tutan kimse- nin de bunun yarısını ödemesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Üstelik bu resmin,

- Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal-Yapı Üzerindeki Tesirleri", *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri* (yay. Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti), İstanbul, 1963, 17-36.
- 13) İbn Kemal, *Tevarih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (yay. Şerafettin Turan), Ankara, 1954, 164. Krş. Metnin tenkidli transkripsiyonu, Ankara, 1957, 159.
- 14) Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Âl-i Osman* (Yay. Âli), İstanbul, 1332, 151. Aşıkpaşazade de çift resminin bu tarihte 22 akçadan 30 akçaya çıkarıldığını yazmakta ve şöyle demektedir: "Leşker-i İslama dahi destur verdiler, ve hem ol zamanda kim reyadan çift akçası yirmi iki alınırdı. Ol zamanda sipahinin seferi uzak olmağın padişah otuz eyledi, ol zamandan beri otuzdur". Müneccimbaşı ise (*Sahaifü-l ahbar*, İstanbul, 1285, III, 375), "sene-i mezburede resm-i ziraat otuz iki olmak üzere ferman sadır oldu" diyerek önceden 22 akça olan çift resminin 32 akçaya yükseltildiğini belirtmektedir. Kimi Kanunnamelerde de resm-i çiftin "tamam çift kaydolunan reyadan otuz akça" olduğu yazılmaktadır. Krş. Anna S. Tveritino-va, *Sultan I. Selim'in Kanunnamesi* (Kniga zakanow sultana Selima I), Moskova, 1969, 6b(97).
- 15) N.Beldiceanu (yay.), *Code de lois coutumières de Mehmed II* (Kitab-ı Qavanin-i Örfiyye-i Osmani), Wiesbaden, 1967, 23r. Krş. *Kanunname-i Âl-i Osman* (yay. M. Arif), İstanbul, 1329, 27. Fatih'in doğrudan doğruya Osmanlı devlet örgütüne ilişkin kanunnamesinden başka (yeni bir yayını için bk. A. Özcan Fatih'in teşkilat kanununâmesi ve Nizam-ı âlem için kardeş katli meselesi, *Tarih Dergisi* 33(1980/81), 7-56) F.Kraclitz'in yayınladığı ikinci bir kanunnamesi bulunmaktadır (bk. yukarıda not. 7). Bu kanunname ceza, vergi, yörükler ve gayrimüslimlerle ilgili bir takım hükümleri içermektedir. Mehmet Arif'in Viyana Devlet Kütüphanesindeki bir nüshayı esas alıp *Sultan Süleyman Kanunnamesi* olarak yayınladığı metnin II. Bayezid ve hatta Fatih dönemine ilişkin pek çok malzemeyi içerdiği üzerinde durulmuştur. Bk. Ahmet Refik, Fatih'in Kanunnameleri, *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 82(5)/1340, 319-320; Barkan, *Kanunlar*, XXVIII. Yakın zamanlarda Konya'da İzzet Koyunoğlu kütüphanesinde bulunan ve *Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmani* başlığını taşıyan 907(1501) tarihli yazma, Fatih'in son yıllarına doğru üçüncü bir kanun derlemesinin yapıldığını göstermektedir. Bu metni N.Beldiceanu yayımlamıştır. Bk. not 15. Bu yayının eleştirisi için bk. V.L. Ménage, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, XXXII/1(1969), 156-167. N. Beldiceanu (*Code..*, 18) bu kanunnamenin

Anadolu eyaletinin her sancağında aynı olmadığı, çeşitli sancaklarda değişik ölçülerde abndığı da anlaşılmaktadır(16).

Üzerinde durulması gereken bir nokta da kimi sancaklardaki serbest olmayan timarlarda(17) sipahiye ödenen çift resmine sancakbeyi(18) ve subaşı(19) için de his-

- 1477-1481 yılları arasında düzenlendiğini kabul etmektedir. H. İnalcık'a göre ise ("Suleiman the Lawgiver and Ottoman law", *Archivum Ottomanicum*, I(1969), 123-137) bu derleme 1492-1501 yılları arasında yapılmıştır.
- 16) N. Beldiceanu, *Code*, 23v-25r; M.Arif, *Kanunname*, 28-29; Barkan, *Kanunlar*, 1-39. Çift resminin hangi bölgelerde kaç akça alındığını belirten bu listelerde *Mülk-i Feleküddin* ve *Hızırbey ili nahiyesi* gibi yer adlarına da rastlanmaktadır. Krş. Beldiceanu, *Code*, 24r,29r; Arif, *Kanunname*, 29,33. N.Beldiceanu (*Code*, 20) Hamidoğulları beylerinden bu adları taşıyanların bulunduğu üzerinde durarak (krş. Barbara Flemming, *Landschaftsgeschichte von Pamphylien, Pisidien und Lkien im Spätmittelalter*, Wiesbaden, 1964, 67-92, 134), "kimi bölgeler kanunnamede eski beylerinin adıyla anılmaktadır" demektedir ve buraların Hamid ilinde aranması gerektiğine değinmektedir. Ancak kanunnamenin düzenlendiği tarihlerde Hamid sancağında yapılmış sayımların sonuçlarını içeren tapu defterlerinde (*TT* 30, *TT* 994) bu adları taşıyan mülk ya da nahiye bulunmamaktadır. Isparta ilinde Feleküddin ve Hızır Bey adlarını taşıyan yer adlarına günümüzde de rastlanmamaktadır (bk. F. Aksu, *Isparta İli Yeradları*, Isparta, 1936). Buralarının kanunnamede Bolu sancağının nahiyeleri arasında sayılması, söz konusu yerlerin bu çevrede aranmasını gerektirmektedir, kanısındayız. Nitekim 1519 tarihli bir evkaf defterinde Bolu'nun kazalarından biri Hızırbey ili adını taşıyordu. Krş. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Bolusu", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, 47-326 (Mayıs-Haziran 1975), 14.
- 17) Timarların yönetim ve mali bakımdan özerkliği sorununu daha yakından kavramak için bunların serbest olan ve olmayan timarlar olarak iki ayrı bölümde incelenmesi gerektiğini belirtmeliyiz. Genellikle padişah hasları, sultan ve vezir vakıflarıyla yüksek rütbeli yöneticilerin has ve zeametleri yönetim ve mali bakımdan bir takım ayrıcalıklara sahip olup bunlar serbest timarlar olarak işlem görmekteydi. Bu timarlarda genellikle *rüsum-ı serbestiye* denilen ve bazı kısımları da *niyabet* ve *bad-ı hava* adı altında kaydedilmiş olan vergiler tam ve bağımsız olarak dirlik sahiplerine ait bulunmaktadır. Bk. Ö.L.Barkan, "Timar", *agy.*, 310. Tapu defterlerinde bu tür timarların (has, zeamet) yanlarına *serbesttir sancakbeyi dahl ceylemez* kaydının düşürüldüğünü de görmekteyiz. Bk. *TT* 30, *TT* 994 tür. yer. Buna karşılık serbest olmayan timarlarda sipahilerin bu tür vergileri toplamak hakkına sahip olmadıkları ya da bu vergileri serbest timar sahipleriyle bölüşmek zorunda buldukları anlaşılmaktadır. Çünkü serbest olmayan timarlarda güvenliği sağlamak görevi subaşıyla sancakbeyine verilmişti. Bu nedenle bu işten hasil olacak gelir de sipahi, subaşı ve sancakbeyine ortak "hasil"

seler eklenmiş olmasıdır. Herhalde XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yıllarındaki uygulamayı yansıtan kurallara göre(20), *livay-ı Bolu'da resm-i çift bazı ne-vahide kırk altı akçadır. Ama serbest olmayan timarlarda yirmi sekiz akçası hakk-ı sipahi ve on sekizi hakk-ı zaim ve sancak beyidir*". Ankara sancağında da "köhne defter mucibince bütün çiftten otuz yedişer akça alınub serbest olmayan timarların otuz birer akçesin erbab-ı timar ve altışar akçesin sancakbeyi ve bennakden dokuz akçe erbab-ı timar ve üçer akçesin sancakbeyi" alıyordu(21). Kimi yerlerde de çift resmi fazlalığına beylerbeyiler ortak çıkmıştır. Nitekim Sivas vilayetinde çift akçası olarak tam çiftten alınan 57 akçanın 15 akçası, yarım çiftten alınan 28,5 akçanın 7,5 akçası beylerbeyine kaydedilmiştir(22). Tarihsel nedenleri henüz ortaya konmamış olan (23) bu karmaşık uygulamanın "çok eski mahalli örf ve âdetlerin izlerini taşımakta olduğuna şüphe yoktur"(24). Öte yandan çift resminin karşılığı olarak gayrimüslimlerin "suvarına" ödemek zorunda buldukları ispençenin(25) ise kimi sancak-

yazılmaktaydı. Bk. M.Akdağ, "Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve İnkişafı Devrinde Türkiye'nin İktisadi Vaziyeti", *Bellekten*, XIII/51(1949), 542-43.

- 18) Sancakbeyi için bk. I.Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete 1550-1650 arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, 20-26.
- 19) Subaşılar şehirlerin güvenliğinden sorumlu oldukları gibi taşra örgütünde de buldukları bölgenin askeri kumandanı idiler. Halk arasında güvenliğin sağlanması, savaş sırasında timarlı sipahilerin toplanıp beylerbeyine katılması bunların görevleri arasında bulunuyordu. Subaşı için bk. R.Mantran, *İstanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle*, Paris, 1962, tür. yer.; N.Beldiceanu, *Recherches sur la ville ottomane au XVIe siècle. Etude et actes*, Paris, 1973, 55-109. Ayrıca bk. Mücteba İlgürel, "XVII. Yüzyıl Balıkesir Şer'iyye Sicillerine Göre Subaşılık Müessesesi", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, C.II'den ayırbaşım, Ankara, 1981.
- 20) Arif, 28-29; N.Beldiceanu, *Code*, 23r-25r; Barkan, *Kanunlar*, 28.
- 21) Barkan, *Kanunlar*, 34.
- 22) N.Çağatay, "Osmanlı İmparatorluğunda Reayadan Alınan Vergi ve Resimler", *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, V/5(1947), 499.
- 23) İnalçık, "Raiyyet Rüşumu", *agy.*, 585.
- 24) Barkan, "Timar", 311. Krş. İ.Beldiceanu Steinherr, "Fiscalité et formes de possession de la terre dans l'Anatolie préottomane", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XIX/3(1976)J 233-322.
- 25) İспенçe, için bk. İnalçık *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* Ankara, 1954, XXXII-XXXIII; Aynı yazar, "Raiyyet Rüşumu", *agy.*, 602-608. Kimi Anadolu sancaklarındaki hristiyanlardan ispençe vergisi alınıyordu. Buna karşılık Karaman eyaletinde böyle bir vergi görülmemektedir. Krş. N.Beldiceanu-İ.Beldiceanu-Bteinherr, "Recherches sur la province de Qaraman au XVIe siècle", *JESHO*, XI/1(1968), 20. R.Mantran ve J.Sauvaget (*Reglements fiscaux ottomans, les provinces syriennes*, Beyrouth, 1951, 74) ispençe ile savaş tutsakları üzerine konulan 1/5 oranındaki *pençik*'in aynı anlama geldiğini sanmış-

larda doğrudan doğruya sancakbeyine hasıl yazıldığı görülmektedir. Nitekim Hamid sancağında ispençenin XV. yüzyılın ikinci yarısında sancakbeylerinin gelirleri arasında yer aldığı anlaşılmaktadır(26).

Çift resmine sancakbeyi ve subaşı için eklenen paylar, reaya ile timar sahipleri arasında birçok anlaşmazlıklara yol açıyordu. Bu yüzden böyle bir uygulamaya son verilmiş ve "emr-i âli mucibince sipahi reayasının çiftleri resmi tamam sipahilere yazılıb sancakbeyi ve subaşılar dahil ref olunub kat'a sancakbeyi ve subaşılar dahil etmemek" buyrulmuştur(27). Sancakbeyi ve subaşılardan böyle bir paydan yoksun bırakılmaları üzerine kendilerine başka gelir kaynakları (bedel-i ahar) bulunduğu da belirtilmektedir(28). Acaba böyle bir değişiklik ne zaman gerçekleşmiştir? Mehmet Arif'in Sultan Süleyman'ın adına düzenlendiğini sandığı kanunname ile Nicora Beldiceanu'nun yayınladığı, II. Bayezid döneminde (1481-1512) kopya edilmiş *Kıtab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmani* arasındaki bağlantı bugün anlaşılmış bulunmaktadır. Anna S. Tveritinovalı'nın *Sultan I. Seim'in Kanunnamesi* başlığı altında bastırıldığı kanunname de yukarıda sözü edilen metinlere uymakta ve aralarında pek fazla fark bulunmamaktadır. Bütün bu kanunnameler, çift resminin 1458'den sonraki durumunu ve XVI. yüzyıl başlarındaki uygulama biçimini yansıtmaktadırlar. Herhalde Yavuz Selim zamanında da (1512-1520) çift resminin sipahi, sancakbeyi ve subaşı arasında paylaşılması konusunda herhangi bir değişiklik yapılmamıştı. Bu bakımdan bu paylaşmadan ötürü ortaya çıkan anlaşmazlıkların kesin olarak Kanuni'nin ilk yıllarında çözümlendiği ve çift resminin hepsinin timar erlerine hasıl yazıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1522-1528 yılları arasında yapılan sayım sonuçlarını içeren özet defterlerin başında bulunan anunnamelerde belirtildiğine göre, "sipahi reayasının çiftleri resmi tamam sipahilere yazılıb sancakbeyi ve subaşılar dahil ref" olunmuştu(29). O halde

lardır (krş. j.H.Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, Ankara, 1943-1944, I, 86-90). Trabzon livası kanunnamesinde ise "baştinelere öşür vaz' olunmuştur, baştineden ispençe talep olunmaya" denilmektedir (M.T. Gökbilgin, "XVI. Yüzyıl Başlarında Trabzon Livası ve Doğu Karadeniz Bölgesi", *Belleten*, XXVI/102 (1962) 303f. Buna göre ispençe, kimi yerlerde baştinenin yerini tutuyordu.

26) *TT* 30, 7, 302, 501; *TT* 994, 261. Fakat sancağın Uluborlu kazasındaki Hıristiyanlardan alınan ispanseyi "Sancak beyile subaşı müşterek tasarruf ederler" idi. Krş. *TT* 30, 5997; *TT* 994, 369. XV. yüzyılın ikinci yarısında 25 akça olarak belirlene ispençenin XVI. yüzyılda da değişmediği anlaşılmaktadır.

27) Barkan, *Kanunlar*, 28.

28) Barkan, 34 (Ankara): "zikrolan resim erbab-ı timara bütünü kaydolunub sancak beyine bedel-i ahar tevcih olundu".

29) *TT* 438 (Eski no.881). Bu tapu defteri Kütahya, Karahisarısahip, Sultanönü, Hamid, Ankara, Kastamonu, Kocaeli ve Bolu sancaklarında Kanuni'nin ilk yıllarında yapılan sayımların sonuçlarını vermektir. Bu, alışlagelen bir icmal defteri olmadığı gibi mufassal bir tapu defteri de değildir. Ancak her sancakta bulunan has, zeamet ve timarlarla evkafın ayrıntılı bir dökümü yapılmıştır. Defterin ilk sayfalarında (1-9) Anadolu eyaletinin yerleşim merkezleri, nüfusu, ekonomik zenginliği (potensiyel), padişah, vüzerâ ve sancakbeyi hasları da topluca belirtil-

Kanunî'nin ilk yıllarında çift resminin, üzerine eklenmiş bulunan hisselerle birlikte doğrudan doğruya sipahiye hasıl yazıldığı ve böylece karmaşık bir uygulamaya son verildiği görülmektedir.

Çift resmi konusundaki bu genel bilgilerden sonra Hamid sancağındaki(30) uygulama üzerinde duralım: Bu sancaktaki çift resmiyle ilgili olarak *Kitab-ı Kavanin-i Örfiyye-i Osmani*(31), *Sultan Selim Kanunnamesi*(32) ve *Kanunname-i Al-i Osman*'da(33) şu bilgiler bulunmaktadır:

"Resmî-i çift tamam çiftlik üzere kaydolunan kimesnelerden otuz altı akçadır. ve nim çiftten nisf zalik. Amma livay-ı Hamid'de resm-i çift tamam çiftlik üzerine kaydolunan raiyyetten kırk iki akçadır. Nim çiftten nisf zalik(34). Serbest olmayan sipahiler timarından(35) yirmi yedi akça sipahinin ve on beş akça sancakbeyininindir(36). Bazı nevalhide(37) sipahi yirmi yedi akça aldıktan sonra sancakbeyi altı akça alır. Ve

miştir. Defter XVI. yüzyıl başlarında Anadolu eyaletinin timar ve evkaf gelirleri arasında tam bir karşılaştırma yapma olanağı veren eşsiz bir hazine değerindedir. Bu defterdeki verilerin topluca değerlendirilmesi konusunda bk. Ö.L. Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Kuruluş Devrinin Toprak Meseleleri*, İstanbul, 1939; aynı yazar, "Edirne ve Civarındaki Bazı İmarat Tesislerinin Yıllık Muhasabe Bilançoları", *Belgeler*, I/2(1964), 236-237; aynı yazar, "H.933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılana Ait Bütçe Örneği", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4 (1953-54), 251-329. S.Faroqhi de ("16. Yüzyılda Batı ve Güney Sancaklarında Belirli Aralıklarla Kurulan Pazarlar", *Gelişme Dergisi*: 1978 Özel Sayısı, 39-85), XVI. yüzyılda güney ve batı sancaklarındaki pazar yerlerini incelerken bu defterdeki verileri kullanmıştır.

30) Hamid sancağı aşağı yukarı bugünkü Isparta, Burdur il sınırlarıyla Denizli'nin Acıpayam ovasını içine almaktaydı. Bk. Xavier de Planhol, *De la plaine pamphylienne aux lacs pisidiens, Nomadisme et vie paysanne*, Paris, 1957; M.A.Cook, *Population pressure in rural Anatolia*, 1450-1600, 59-60. Sancağın kaza ve nahiyeye olarak bölünmesinde zaman zaman bir takım değişiklikler olmakla birlikte kapsadığı alanın sınırları uzun süre değişmemiştir. Kâtip Çelebi (*Cihannüma*, İstanbul 1144, 649-650) bize, sancağın XVII. yüzyıldaki yönetim birimleri ve kapsadığı alan konusunda değerli bilgiler vermektedir. Sancak, XVI. yüzyılın sonlarındaki yönetim birimlerini (krş. *Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyud-ı Kadime*, Hamid mufassalâ, no. 51) XVIII. yüzyılda da olduğu gibi koruyordu (*Bibliothèque Nationale*, Suppl. Turc. 70, 169).

31) 23r-23v.

32) 27-28.

33) 7a(98).

34) *Sultan Selim Kanunnamesi*'nde: "nim çift yirmi birdir".

35) *Sultan Selim Kanunnamesi*'nde: "serbest olmayan timardan".

36) *Sultan Selim Kanunnamesi*'nde: "mirlihanındır".

37) *Sultan Selim Kanunnamesi*'nde: "ve bazı nevalhide tamam çiftten".

bazı nevhade bütün çiftluden yirmi yedi akça sipahi ve üç akça sancakbeyi ve on akça(38) subaşı olur. Nim çiftten resmı nısf zalıkdir(39). Uslub-ı mezkûr üzre(40). Ve Eğirdir hisarı erenleri(41) timarında resmı i çift elli yedi akça(42) hakk-ı sipahi yirmi yedi akça(43). Ve hisara öşür getürmek için on beş akça ve hakk-ı sancak beyi on beş akçadır”(44).

Aralarında ufak tefek ayrılıklar bulunmasına karşın çift resminin Hamid sancağındaki uygulamasına ilişkin olarak verilen bilgiler, her üç kaynakta da aynıdır. Bu bilgiler aslında sancağın çeşitli nahiye ve kazalarındaki durumu özetlemektedir. Ayrıntılar ise XV. yüzyılın ikinci yarısında Hamid sancağında yapılmış olan sayımların (tahrir) sonuçlarını içeren tahrir defterlerinde bulunmaktadır. Bunların en eskisi, İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan ve Fatih'in son yıllarında düzenlendiği anlaşılan 30 numaralı defterdir(45). Daha sonraki defterlerin "Saru Seydi Yazduğu Def-

- 38) *Kavanin-i Örfiyye-i Osmani'*de 10 akça, Sultan Selim ve Sultan Süleyman kanunnamelerinde ise 12 akça yazılıdır. Çift resminin tamamı 42 akça olduğuna göre bunun 12 akça olması gerekir.
- 39) *Sultan Selim Kanunnamesi'*nde: "Nim çiftten bunun nısfı alınur".
- 40) Bu madde yalnız *Sultan Süleyman Kanunnamesi'*nde bulunmakta diğer iki metinde bulunmamaktadır.
- 41) *Sultan Süleyman Kanunnamesi'*nde: "ve Eğirdir hisar erenleri"; *Sultan Selim Kanunnamesi'*nde ise: "ve hisar erleri".
- 42) *Kavanin-i Örfiyye-i Osmani'*de akça sözcüğü yoktur.
- 43) *Kavanin-i Örfiyye-i Osmani'*de akça sözcüğü bulunmamaktadır. *Sultan Selim Kanunnamesi'*nde ise hakk-ı sipahiden söz edilmemekte "resm-i çift elli yedi akçadır" denilmektedir.
- 44) *Kavanin-i Örfiyye-i Osmani'*de ve *Sultan Süleyman Kanunnamesi'*nde bu maddelerden sonra şöyle denilmektedir: "Antalya ve Karahisar erenleri otuz akça tamam çiftluden ve on beş nim çiftluden aldıktan sonra öşürlerin hisara getürmek için bütün çiftluden altışar akça ve nim çiftluden üçer akça dahi alurlar imiş". Buna karşılık *Sultan Selim Kanunnamesi'*nde "Antalya ve Karahisar erenleri" sözleri bulunmamakta bu maddenin doğrudan doğruya Eğirdir hisar erlerinin timarıyla ilgili olduğu kanısı doğmaktadır. Buradaki anlatım da şudur: "Hisara öşür verenlerden dahi resm-i (çift) tamam çiftten otuz akça ve nim çiftten on beş akça alındıktan sonra öşürlerin hisara getürmek için tamam çiftten altışar akça ve nim çiftten üçer akça alınur".
- 45) M.A. Cook'a göre (*Population pressure*, 50) defter 880-86 (1475-1481) yılları arasında düzenlenmiştir. Defterde en eski tarih 880(1475) tarihli bir mukarrernameyle ilgili bulunmaktadır Defterde Gedik Ahmet paşadan söz edilirken "*dame uluvvehu*" duasının adının yanına yazılmış olması(545, 622) bu sayımın onun ölümünden önce (bk. M.H. Yinanç, Ahmed Paşa, Gedik, *IA*) yapıldığını göstermektedir. Defterin Fatih'in son yıllarında düzenlenmiş olduğunu gösteren bir

ter' diye söz ettikleri kaynak bu olmalıdır(46). Defterin başında eksiklikler olduğu gibi kimi sayfalarının da yanlış ciltlendiği anlaşılmaktadır. Bundan başka, II. Bayezid zamanında düzenlenmiş bir mufassal defter eksik olarak elde bulunmaktadır. Başbakanlık Arşivi'nde 994 numarada kayıtlı bulunan bu defterde sancağın Karaağaç (Acıbadem), Gölhisar, Burdur, Keçiborlu ve Gönen kaza ya da nahiyeleri kopmuştur. M.A. Cook'a göre(47) defter 1485-1490 arasında düzenlenmiş olmalıdır. Her iki defter kayıtları arasında sıkı bir bağlantı bulunduğu gibi timar sahipleri ve reaya adları arasında da benzerlikler görülmektedir. Bu durum, iki tahrir arasında pek fazla bir boşluğun bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte bize göre bu defter, 1501 yılına doğru yapılmış bir sayımın sonuçlarını yansıtmaktadır. Çünkü Kanunî'nin ilk yıllarında düzenlenmiş bir tapu defterinden (48) bu sayımla bir önceki sayım arasından yirmi yıllık bir sürenin geçtiği anlamına gelen bir not bulunmaktadır. Bu da 994 numaralı defterin tarihini az çok belirlemeye yardımcı olmaktadır. Kısacası her iki kaynak çift resminin XV. yüzyılın ikinci yarısında Hamid sancağındaki uygulamasını ışık tutmaktadır.

başka önemli kanıtta timara dönüştürülen vakıf ve mülklerin bu defterin sonuna konulan bir listede yer almış olmasıdır (625-638). Fatih'in evkaf ve emlakı geniş ölçüde timara çevirme işlemine 1476'dan sonra giriştiğini biliyoruz. Bu konuda bk. Ö.L. Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, II(1942), 279-386; M.Tayyip Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası. Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*, İstanbul, 1952; H.İnalçık, "Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Belleten*, XI/44(1947), 702-703; B.Cvetkova, "Sur certaines réformes du régime foncier au temps de Mehmet II", *JESHO*, VI/1 (1963), 104-120; N. Beldiceanu, "Recherches sur la réforme foncière de Mehmed II", *Acta Historica*, IV(1966), 27-39. Hamid sancağındaki evkaf ve emlakın bozulmasıyla ilgili kayıtları bir araya toplamıştım. Bk. Z.Arıkan, "Hamid Sancağındaki Timar Düzenine İlişkin Araştırmalar", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XII(1981-82) 101-126. Sultan II. Selim (1566-1574) zamanında düzenlenen fakat Kanunî'nin ilk yıllarında tutulmuş bir defteri esas aldığı anlaşılan Hamid livası evkaf defterinde de (*Tapu ve Kadastro*, 566) bir takım zaviyelere ait vakıfların Fatih zamanında "neshedildiği", Sultan Bayezid (1481-1512) zamanında ise "mukarrer" tutulduğu yolunda önemli kayıtlar bulunmaktadır. Zaviyeler için bk. S.Eyice, "İlk Osmanlı Devirinin Dinî-İçtimâî bir Müessesesi: Zaviyeler", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2 (1962-63), 31-80.

- 46) Krş *TT* 994, 257, 352; "Mevlana Saru Seydi yazdığı defterde"; *TT* 121, 511; *TT* 438, 321. Sarı Seydi için bk. Ö.L. Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, II/1(1941), 35.

- 47) *Population pressure*, 50.

- 48) *TT* 121. Bu defterin kimi bölümlerinin özeti daha önce *Ün* (Isparta Halkevi Mec-

Tapu defterleri genellikle sancağın her kaza ya da nahiyesindeki uygulamayı ayrı ayrı olarak belirtmektedir. Bununla ilgili kayıtlar çoğu kez her yönetim biriminin sonuna konmuştur. Bu kayıtların incelenmesi bize, uygulamanın ayrıntılarını vermekte, çift resmine eklenen hisselerin sancakbeyi ve subaşı arasında hangi ölçülerde paylaşıldığını göstermektedir. Şimdi sancağın çeşitli yönetim birimlerindeki uygulamaları gözden geçirelim.

Karaağaç(49) nahiyesinde "serbest olmayan sipahiler timarından bütün çiftlünden on ikişer akça subaşı ve üç akça sancakbeyi ve nim çiftlünden ikişer akça subaşı ve birer buçuk akça sancakbeyi(50) almaktaydı. Defterin (30 numaralı) Karaağaç'la ilgili bölümünde bulunan bir kayıt herhalde Gölhisar kazasını da ilgilendirmektedir. Çünkü ayrıca burayla ilgili başka bir kayda rastlanılmamaktadır. Ancak Karaağaç zcemeti(51) için değişik bir uygulama da gözden kaçmamaktadır. Nitekim "zeamet-i mezkû-

muası)'de yayınlanmıştı. Bk. H.T. Dağlıoğlu, "Onuncu Asırda Hamitili'nde Arazi, Hasılat, Nüfus ve Aşiretlerin Vaziyetleriyle Vergi Sistemleri", *Ün*, VII/73-74, 80-81, 82-83 (1940), VIII/87-90 (1941); Neşet Çağatay, "XV nci Asır Sonunda Isparta ve Havalisinin İktisadi ve İçtimai Bünyesi", *Ün*, IX/103-105, 106-107 (1942-43), X/112-113, 114-115, 116-117(1943); Isparta bölümü için bk. Z.Arıkan, "16. Yüzyılda Isparta", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 5(1968); Defterin tümü benim basılmamış doktora tezimde değerlendirilmiştir: *Le sandjak de Hamid ili d'après le registre de cadastre de 1522/929 H*, Aix-en-Provence, 1972.

49) Burası Karaağaç-ı Gölhisar (*TT* 121,4) ve Tonuzlu Karaağacı (*TT* 244, 107) olarak ta adlandırılmaktadır. İbn Battuta'da (*Voyages d'Ibn Battuta*, fr. çev. B. R. Sanguinetti-C. Defremery, yay. V.Monteil, Paris, 1969, II, 270). Karaağaç, Türkmenlerin yaşadığı yeşil bir ovanın adı olarak görünmektedir. Tapu defterlerinde Karaağaç adını taşıyan bir yerleşim birimine (köy ya da kasaba) rastlanmamaktadır. Kâtip Çelebi burasını, "Asikaraağaç, Isparta garbisinde bir merhale kadar kır yerde bir kaza ve kasabadır" diye tanımlamaktadır (*Cihannüma*, göst. yer.). Burası aslında sonradan Acıpayam olarak adlandırılan yerdir (Fr. Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yolları*, (çev. H.S. Selen), Türk Tarih Kurumu kütüp. 40/131,I,109). M.A. Cook (*Population pressure*, 57), tapu defterlerinde geçen Acıbadem köyünün Acıpayam olabileceğini belirtmektedir. Ancak *TT* 30 Acıbadem köyü yoktur (defterin ilk sayfalarında kopukluklar bulunduğunu unutmamak gerekir). 1522 tarihli defterde ise 15 nefer ve 8 hanelik bir Bademli köyü kayıtlıdır (*TT* 121, 30-31) Acıbadem adlı bir köy 1568 tarihli defterde görülmektedir (Tapu ve Kadastro, no. 51, 11b, krş *TT* 121, 21): Karye-i Gedüklü maa Acıbadem eşşehir be Akçakilise, nefer 96, hane 61, hasıl 9.996. Ayrıca *TT* 121'de (s.48) "Denizli Karaağacı ihtisabı" ndan söz edilmektedir.

50) *TT* 30, 13.

51) Bilindiği gibi zeamet, yıllık geliri en az 20.000 akça olan dirlik anlamına gelmektedir. Bk. J. Deny, "Zeamet", *EI*, IV, 810. Ancak "timarın bir dirlik kademesi

reye sancakbeyi dahil etmez serbest olmayan timarlardan subaşı ki alay beylerbeyi-
sidir(52) bütün çiftlünden on beş akça ve nim çiftlünden yedişer buçuk akça... alur”(53)
kayıtları bulunmaktadır. Buna karşılık Karaağaç zeametine ilişkin bir başka açıklamada da
sancakbeyinin, serbest olmayan sipahiler timarından bütün çiftten üç akça ve yarım
çiftten bir buçuk akça aldığı belirtilmektedir(54). Bu kayıtlardan birincisi, yıllık geliri
81.125 akça tutan Balıyış Beyin zeametiyle ilgilidir(55). Herhalde bu zeametün için-
de bulunan serbest olmayan timarlardaki çift resminden yalnız subaşı pay alıyordu.
İkinci kayıt ise belki de bu zeametün dışında kalan timarları kapsamaktadır. Bu timar-
lardaki çift resminden subaşının aldığı pay belirtilmemiş, yalnız sancakbeyinin hissesi
yazılmıştır.

İrle(56) ve Burdur kazalarındaki serbest olmayan timarlardan yalnız sancakbeyi-
nin pay aldığı belirtilmiş, buna karşılık subaşı hissesinden söz edilmemiştir. Anlaşı-
ldığına göre, sancakbeyinin bütün çiftten on beş akça, yarım çiftten yedi buçuk akça
aldığı yerlerden subaşı pay almıyordu. Çünkü çift resminin bu paylarla birlikte toplamı
42 akçaydı. Bu miktarın aşılması da söz konusu değildir. Kaldı ki yukarıda gördüğümüz
gibi kanunnamelerde "serbest olmayan sipahiler timarından yirmi yedi akça sipahinin
on beş akça sancakbeyinindir" denilmekte ve bu tür bir paylaşımında subaşı hakkından
söz edilmemektedir. Böylece her iki kazadaki serbest olmayan timarların bütün çif-
tinden on beş, yarım çiftinden yedi buçuk akça sancakbeyi alıyor, subaşı için ise her-
hangi bir hisse ayrılmamış bulunuyordu(57). Bu durumda sipahi hakkı bütün çiftte

---

ifade eden "zeamet" ile şehir subaşılığının mali bir kurum" olarak ifadesi olan
zeameti birbirine karıştırmamalıdır (M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İktimai
Tarihi*, Ankara, 1959-1967, II, 92). Ne var ki zeamet teriminin XV. yüzyıl tapu
defterlerinde biraz daha değişik bir anlamda kullanıldığını sanıyorum. Zeametün
kişiye (zaim) göre değil de sözgelimi *Zeamet-i Karaağaç*, *Zeamet-i Keçiborlu*
taamlamalarında görüldüğü gibi bölgelere göre adlandırılması, bunun bir yönetim
birimi anlamına geleceği kanısını doğurmaktadır.

52) Alaybeyi herhangi bir eyalet ya da vilayetteki (sancak) timarlı sipahilerden bir
kısmının büyük amiri anlamına gelmektedir. Her eyalette, o eyaletin büyüklüğü-
ne küçüklüğüne göre çeşitli alay beyleri vardı. Bk. İ.H. Uzunçarşılı, "Alay",
İA, I,293. Ancak burada geçen "alaybeylerbeyisi" terimi anlaşılammıştır. Acaba
yanlış bir yazım mı söz konusudur?

53) *TT* 30, 46.

54) *TT* 30, 218.

55) *TT* 30, 4-46.

56) İrle (İrle) tapu defterlerinde bir kaza olarak geçmekte ancak bu adı taşıyan bir
yerleşme yeri bulunmamaktadır. Bugünkü Yeşilova kazasının bulunduğu yer-
deki köylerin bu bölgeye karşılık olduğu anlaşılmaktadır. Bk. Xavier de Planhol,
De la plaine pamphylienne..., 115,147,271,276,393.

57) *TT* 30, 169, 218.

27, yarım çiftlik bir yerde ise 13.5 akça olarak belirlenmiştir. Sancağın Isparta(58), Eğridir(59), Afşar(60) kazalarıyla Karaağaç(61), Kübyan(k.v.b.y.a.n.) ve Arvalı(62) nahiyelerindeki uygulama da buna uymakta; aynı biçimde sancakbeyi bütün çiftten on beş, yarım çiftten yedi buçuk akçalık bir pay olmaktadır. Eğridir'de ise bennak vergisinin tamamı sancakbeyinindi(63). Ayrıca Ağras (Atabey) nahiyesinde de "bütün çiftli raiyyetten onbeşer akça ve nim çiftliüden yedişer buçuk akça sancakbeyi" alıyordu(64). Buna karşılık "Nefs-i Ağras'ta resm-i çift ve bennak vakıfla müşterek" idi(65). Ayrıca burada sancakbeyinin bütün çiftliüden yirmi bir akça, yarım çiftliüden

58) *TT* 30, 293; *TT* 994, 6.

59) *TT* 30, 307; *TT* 994, 23.

0) *TT* 30, 333; *TT* 994, 73. Bugün Gelendost ilçesine bağlı bir köy olan Afşar, Eğridir gölünün Hoyran gölüyle kesiştiği nokta hizasında kurulmuştur. Tapu defterlerinde bir kaza ve önemli bir pazar yeri olarak geçmektedir. Hamid sancağın-daki pazar yerleri için bk. S.Faroqi, "16. Yüzyılda...", *agy.*, 39-85. Ancak buraya komulan haritada Afşar yanlış yere oturtulmuştur. Kâtip Çelebi, Afşar'ı (*Cihannüma*, 650) bahçelik, önemli bir Pazar yeri olarak tanımlamakta, buna bağlı olan Gelendos köyünün halkının boğası dokuduğunu belirtmektedir. Bu sancaktaki boğası üretimi konusunda bk. H.İnalçık, "Osmanlı Pamuklu Pazarı, Hindistan ve İngiltere", *Gelişme Dergisi*, 1979-1980, 1-65, tür. yer. Afşar için ayrıca bk. H.Turhan Dağlıoğlu, "Şarki Karaağaç Kazası", *Ün*, IX/97-98 (1942), 1336-37.

61) *TT* 30, 557; *TT* 994, 353. Şarkikaraağaç için bk. H.T. Dağlıoğlu, "Şarkikaraağaç kazası", *agy.*,

62) *TT* 30, 447; *TT* 994, 192. *TT* 30(445) ve *TT* 994 (178)'de daha doğrusu XV. yüzyıl tapu defterlerinde Ağlasun'a bağlı "nahiye-i Arvalı ve Kübyan" adı geçmektedir. 1522 tarihli defterde 7 hane (15 nefer) Kozlu Kübyan köyü bulunmaktadır (*TT* 21, 314). Buna karşılık Arvalı'dan söz edilmemektedir. 1568 tarihli defterde ise (Tapu ve Kadastro, 51, 282b) Arvalı'nın Paşa kiyünün diğer adı olduğu belirtilmiştir: Karye-i Paşa nam-ı diğer Arvalı, nefer 40, hane 15, hasıl 4312. Arvalı'nın bugünkü adı Bağsaraydır. Bk. *İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Türkiye Mülki İdare Bölümleri*, Ankara, 1977, 195.

63) *TT* 30, 307. Bennak evli olup yarım çiftlikten az yer tasarruf eden ya da hiç top-rağı olmayan raiyyet anlamına gelmektedir. Böyle bir raiyyetin ödediği bennak resmi, çift resminin bağlantılarından biriydi. Bk. İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", *agy.*, 589-592; aynı yazar, "Bennak", *Eİ2*, 1204.

64) *TT* 994, 122.

65) Burada, Ağras'ta Selçuklu ümerasından Mübarüziddin Ertokuş'un 621(1224) yılında yaptırdığı medresenin ve Dadıl köyündeki kervansarayın vakıfları söz konusudur. Medresenin kitabesi için bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, İstanbul, 1927-1929, II, 221. Ağras'ın bütünüyle buraya yakın Panbuklu köyü ve medresenin ve kervansarayın vakıfları arasında yer alıyordu. Bk. O. Turan, "Mübari-

on buçuk akça, bennakten ise beşer akça aldığı yazılmakta, sancakbeyinin "mezkr Ağras'ta vakıf raiyyetinden gayri sancakta raiyyetin bennak resmine dahl" edemiyeceği belirtilmektedir(66). Bundan anlaşıldığına göre, Hamid sancağında sancakbeyi, yalnız Ağras kasabasındaki vakıf reayasının bennakine tasarruf ediyor, diğer nahiyelerde böyle bir haktan yoksun bulunuyordu. Oysa yukarıda gördüğümüz gibi, sancakbeyinin Eğridir'de de bennak resminin tamamını aldığı belirtilmiştir. Her iki kaydın da aynı defterde bulunması, bir gelişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan Nefs-i Barla'da da "Barla camii vakfının bütün çiftinden on beş ve nim çiftinden yedişer buçuk akça ve bennakten üçer akça ve ispençe tamam evvelden timar olgelmeğin geru timara kayd" olmuştu(67). Bundan anlaşıldığına göre Ağras ve Barla kasabalarında vakıf reayasından alınan çift resmi ve bennak gelirlerinin bir kısmı ya sancakbeyine hasıl yazılıyor ya da timar olarak verilebiliyordu.

Çift resmi üzerine eklenen sancakbeyi ve subaşı hisselerinin sancağın diğer nahiyelerindeki bölüşümüne gelince: Karaağaç (Acıbadem)'ta olduğu gibi, Keçiborlu'daki sipahiler timarı ve Keçiborlu zeametinden değişik ölçülerde hisseler alınmaktaydı. Nitekim subaşı, Keçiborlu'daki sipahiler timarından "bütün çiftlünden on iki akça ve nim çiftlünden altışar akça" almaktaydı(68). Oysa Keçiborlu zeametindeki serbest olmayan timarlardan "bütün çiftli raiyyetten üçer akça sancakbeyi ve on ikişer akça subaşı" alıyordu. Nim çiftlünden birer buçuk akça sancakbeyi altışar akça subaşı" hissesine düşüyordu. "Gönen nahiyesinden zıkr olan rüsumu tamam sancakbeyi alır" denildiğine göre(69), bütün çiftten 15, yarım çiftlik yerden 7,5 akçayı sancakbeyinin tasarruf ettiği anlamı çıkmaktadır.

Keçiborlu'dakine benzer bir durum Uluborlu'da görülmektedir. Nitekim "zeamet-i Borlu'da olan sipahiler timarlarından" bütün çiftli raiyyetten on iki akça subaşı ve üç akça sancakbeyi almaktaydı. Yarım çiftlik yerden ise subaşı altı akça, sancak-

---

zeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Bulleten*, XI/43 (1947), 415-429. Vakfiyenin kopyası ve vakfın XVI. yüzyıldaki durumu için bk. Tapu ve Kadastro, no. 566. Ayrıca bk. H.Turhan Dağlıoğlu, "Vesikalar", *Ün*, VIII/91-96(1941-42), 1918-1919. Krş. S. Vryonis, *The decline of...*, 353. Medresenin bugünkü durumu için bk. Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri: Selçuklular ve Beylikler Devri*, İstanbul, 1970-72, II, 42-47.

66) *TT* 30, 449.

67) *TT* 121, 444. Vakıf gelirlerinden timara ayrılan bu hisseleri daha önce sancakbeyi tasarruf ediyordu. Krş. *TT* 994. 261: "Bütün çiftten on beş ve nim çiftten yedişer buçuk akça ve bennakten üçer akça ve ispençe ve cürüm ve cinayet ve resm-i gerdek tamam sancakbeyinindir". Barla'daki Çaşnigir Paşa camisinin vakıfları söz konusudur. Bk. İ.H. Uzunçarşılı, *Kitabeler*, II, 224; N. Köseoğlu, "Barla'da Çaşnigir Paşa camii ve eski eserleri", *Ün*, X/116-117(1943), 1601-1602.

68) *TT* 30, 229.

69) *TT* 30, 270.

beyi de bir buçuk akça tasarruf etmekteydi(70). Buna karşılık Uluborlu nahiyesinde (kaza) serbest olmayan timarlardan bütün çiftten üç akça ve yarım çiftten bir buçuk akça sancakbeyi hissesine yazılmıştı(71).

Yıva(72) zeametinde "bütün çiftli reayadan altışar akça ve nim çiftli den üçer akça sancakbeyiyle subaşı alub tansif" ediyorlardı. Burada eşit olarak ikiye bölmek (tansif) söz konusu olduğuna göre her iki görevliye düşen paylar bellidir. Daha doğrusu her ikisi de bir çiftlik yerden üçer, yarım çiftlik yerden ise birer buçuk akça alıyorlardı. Herhalde Yıva nahiyesindeki serbest olmayan timarlarda da durum böyleydi(73) Bu tür vergilendirmenin bir defterden öteki deftere değişiklikler gösterdiği de gözden kaçmamaktadır. Nitekim Kartas nahiyesinde(74) sancakbeyinin bütün çiftten al-

70) *TT* 30, 608; *TT* 994, 356.

71) *TT* 30, 623.

72) 1522 tarihli defterde Hamid sancağında Yıva(yuva) adını taşıyan nahiyeye, köy, mezraa ve otlak olmak üzere 11 yer adı saptanmıştır. Bk. Z. Arıkan, *Le sandjak de Hamid ili...*, 24; Krş. F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*. Ankara, 1967, 446. Ancak Yıva nahiyesi bir yerleşim yeri olarak görülmemektedir. Tapu defterlerinde geçen Pavli köyü (*TT* 121, 388-390), bu nahiyenin merkezi olarak görülmektedir. Köy 1830 yılında bile Pavli (Bavlu) adını taşıyordu. Bk. F.V.J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor*, London, 1834, II, 31; krş. C. Texier, *L'Asie Mineure*, Paris, 1862, 713-715. Burası bugün Sütçüler adını taşımaktadır. Bk. F. Aksu *Isparta İli...*, 13; X.de Planhol, *De la plaine...*, 100, 174. Dikkati çeken bir konu da Yıva sözcüğünün tapu defterlerinde Hamid sancağında çok yaygın bir özel ad olarak kullanılmasıdır. Özellikle bunlara timar ve zeamet sahipleri arasında rastlanmakta ve Hamid sancağı kanunnamesi Yıva ve Kartas nahiyelerinin Yıvaoğullarının tasarrufunda bulunduğunu belirtmektedir. Yıva zeameti (nahiyesi) de aslında Yıvaogullarının (evlad-ı Yıva) zeameti idi (*TT* 994, 126). 1522'de bile Yıva nahiyesine bağlı köylerin büyük bir bölümü Yıvaogullarının timarı idi (*TT* 121, 388-405) Yıva adının Oğuzların bir kolu olan Yıva boyunun yerleşmesi ve bu sancakta dağılımıyla ilgili olabileceği gibi doğrudan doğruya yuvaya da bağlı olabileceği üzerinde durmak gerekir. Çünkü tapu defterlerinden Hamid sancağında pek çok doğan, çakır ve atmaca yuvalarının bulunduğu anlaşılmaktadır. 1522 tarihli defterde Eğridir kazasındaki yuvaların (aşıyan-ı kaza-i Eğridir) sancakbeyi tarafından tasarruf edile geldiği ancak bir şahin ve bir çakır yuvasının "Yıva oğluna tayin" edildiği belirtilmektedir (*TT* 121, 334). Doğan, şahin, atmaca vb. yırtıcı kuşların, av eğlencelerinde kullanılmak üzere eğitilip saraya teslim edilmesi konusunda bkz. Bistra A. Cvetkova, "La fauconnerie dans les sancaks de Nicopol et de Vidin aux XVe et XVIe siecle", *Tarih Dergisi*, 32(1979f), 795-818 (Türkçe özeti verilmiştir).

73) *TT* 994, 151.

74) Nahiyeye adını veren Kartas (Kartos) tapu defterlerinde bir köy olarak görünmektedir (*TT* 30, 417; *TT* 994, 155; *TT* 121, 407). Buradaki sonuncu kaynağa

tışar, yarım çiftliiden üçer akça aldığı 30 numaralı defterde yazılmış ancak *köhne defterde*(75) bu hisselerin sırasıyla on beşer ve altışar akça olduğu belirtilmiştir(76). Bütün bu bilgileri aşağıdaki tabloda şöyle özetleyebiliriz:

Birimler	Bütün Çift			Yarım Çift		
	S.Beyi	S.başı	Sip.	S.beyi	S.başı	Sip.
Göhlisar						
Karaağacı	3	12	27	1.5	2	17.5
Göhlisar	3	12	27	1.5	2	17.5
G. Karaağacı (zeamet)	—	15	—	—	7.5	—
G. Karaağacı (zeamet)	3	—	—	1.5	—	—
Irla (Irlc)	15	—	27	7.5	—	13.5
Burdur	15	—	27	7.5	—	13.5
Isparta	15	—	27	7.5	—	13.5
Eğridir	15	—	27	7.5	—	13.5
Eğridir (Hisarerleri)(77)	15	—	27	(+15 Hisara öşür getirmek için)		
Afşar	15	—	27	7.5	—	13.5
Karaağaç	15	—	27	7.5	—	13.5
Kübyan ve Arvalı	15	—	27	7.5	—	13.5
Ağras	15	—	27	7.5	—	13.5
Ağras (vakıf)	21	?	?	10.5	—	?
Barla	3	12	27	1.5	6	13.5
Barla (vakıf)	15	—	—	7.5	—	—
Keçiborlu	—	12	—	—	6	—
Keçiborlu (zeamet)	3	12	27	1.5	6	13.5
Gönen	15	—	27	7.5	—	13.5
Uluborlu (zeamet)	33	12	27	1.5	6	13.5
Uluborlu	3	?	?	1.5	?	?
Yıva (zeamet)	3	3	?	1.5	1.5	?
Yıva	3	3	?	1.5	1.5	?
Kartas	6	—	?	3	—	?
Kartas (eski durum)	15	—	27	7.5	—	13.5
Yalvaç	3	?	?	1.5	?	?

göre köy 56 nefer, 51 hanedir (Hane deyimi için bk. N. Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, 32(1979), 331-348). Bugün Sütçüler ilçesine bağlı Aşağı ve Yukarı Kartoz (Aşağı ve Yukarı Yaylabel) olmak üzere iki köy bulun-bulunmaktadır. Ayrıca bk. X. de Planhol, *De la plaine...*, 119.

75) Bugün elimizde bulunan en eski Hamid mufassalı *TT* 30'da sık sık *eski defter*, *köhne defter* gibi kayıtlara rastlanmaktadır. Bu durum, Hamid sancağında da sayımların ne kadar eskilere gittiğini göstermektedir.

76) *TT* 30, 423; *TT* 994, 152, 162.

Bu tabloda görüldüğü gibi, Hamid sancağında XV. yüzyılın ikinci yarısında 27 akça olan çift resmine sancakbeyi ve subaşı için eklenen hisselerin bölüşümü oldukça karmaşıktır. Üstelik bu payların sancağın her biriminde ne ölçüde olduğu da belirtilmemektedir. Kimi yönetim birimlerinde ise yalnız sancakbeyleri için çift resmine eklenti yapılmış, subaşılara pay verilmemiştir. Üzerinde durulması gereken bir konu da şudur: Serbest olmayan timarlarda sancakbeyi ve subaşı için konulan hisseler, yalnız çift resmine bağlı görülmemektedir. Nitekim resm-i ganem(78) ve bad-ı havadan(79) elde edilen gelirlerin yarısının sancakbeyi ve subaşı arasında paylaşıldığı diğer yarısının ise sipahilere ait olduğu defter kayıtlarından anlaşılmaktadır. Sancağın kimi bölgelerinde ise bad-ı hava ve resm-i ganemden elde edilengelirlerin sancakbeyi ile sipahi arasında bölüşüldüğü yazılmakta(80), subaşı payından söz edilmemektedir. Yukarıda sözü edilen gelirlerin sancakbeyi ve sipahi arasında bölüşülmesi altında "serbest timar" kavramına uygun düşen bir uygulamadır(81). Çünkü kanunnamelerde de belirtildiği gibi "serbest olmayan timarların nisf-i cerimesi sahib-i raiyyetin ve nisf-i ahari haricden dahil eden sancakbeylerininindir ve yahud haricden dahil eden subaşınınındır" (82).

Öte yandan konar göçerlerin(83) oldukça kalabalık olduğu Hamid sancağında kimi yöruklerin çift sürdükleri ve çift resmi ödedikleri de bilinmektedir. Nitekim tapu

77) Krş. *TT* 438, 313.

78) Koyun resmi, iki koyuna bir akça alınır (Beldiceanu, Code, 25r). Kraclitz'in yayınladığı Fatih kanunnamesinde (krş. Barkan, *Kanunlar*, 393) üç koyuna bir akça alındığı anlamı çıkmaktadır: "Ve kâfirlere koyun resmi ki alınur üç koyuna bir akça alına ve Müslümanlar gibi". Daha sonra derlenmiş olan kanunnamelerde de padişah ve vüzerâ haslarından koyun başına bir akça, timar ve zeamet köylerinden iki koyuna bir akça olarak alındığı anlaşılmaktadır ("Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi", *Milli Tetebbular Mecmuası*, 3(1331), 542). N. Beldiceanu'nun ağnam resmini örfi bir vergi olarak kabul etmesi (*Actes* II, 30-301) doğru olmasa gerektir. Bu verginin kimi yörelerde zekât adı altında toplanması da dikkati çekmektedir. Bk. Barkan, *Kanunlar*, 180/31, 334/6-7, 354/3.

79) Bad-ı hava resm-i arus, cürüm ve cinayet, çiftlik tapusu, ev yeri tapusu ve dışardan gelip kışlayanların ödedikleri tütün resmi olmak üzere pek çok resimleri içine almaktadır. Bk. Beldiceanu, *Code*, 33v-34r; Arif, *Kanunname-i Âl-i Osman*, 38-39; Barkan, *Kanunlar*, indeks; İnalçık, *Arvanid*, XXVII-XXVIII B.Lewis, *EI2*, I, 873; Beldiceanu, *Actes*, II, 282-283.

80) Ekteki defter kayıtlarını inceleyiniz.

81) Krş. İnalçık, *Arvanid*, XXVII-XXVIII

82) Beldiceanu, *Code*, 33v; Arif, *Kanunname-i Al-i Osman*, 38.

83) bk. Ahmet Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, İstanbul, 1930; X. de Planhol, *De la plaine..*; Aynı yazar, "Caracteres généraux de la vie montagnarde dans le Proche Orient et dans l'Afrique du Nord", *Annales de Géographie*, LXXI/

defterlerinde yörüklerden bütün çift yazılanın 30 akça, nim çift yazılanın 15 akça ve bennak olanından ise 10 akça alındığı yazılmaktadır(84). Bennak resmiyle ilgili bir kayıttan anlaşıldığına göre (85), bu vergiyi hiç konyunu olmayan yörükler ödemek zorunda bulunuyordu. Ancak kaynağımızı oluşturan tapu defterinin bir başka sayfasında da yörüklerden alınan çift resmi konusunda şöyle denilmektedir(86): "Mezkûrun yörüklermiş her kande ckerlerse öşürlerin verürlermiş. Bütün çift kaydolan on ikişer akça ve yarım çift kaydolanlar altışar akça ve bennak kaydolanlar onar akça verürlermiş". Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre göçebelere çift resmi değişik ölçülerde alınmaktaydı. Hamid defterlerinde değil fakat daha başka kaynaklarda bunun nedeni açıklanmaktadır. Bu açıklamaya göre, göçebeler çift resminin buldukları ancak defterinde yazıldığı kadar ödüyorlardı. Bunlar "*vaiyyet yerlerini tasarruf eyleseler çift resmin ve öşrün reaya gibi*" ödüyorlardı. Buna karşılık "*kendü baltasıyla yeniden açtıkları yerlerden bütün çiftten on iki akça ve nim çiftten altı akça*" veriyorlardı(87). Demek ki yörüklerden alınan çift resmiyle ilgili kuralların her ikisine de Hamid sancağında rastlanılmaktadır.

1522 tarihli Hamid livası kanunnamesi(88), sancağın çift resmi düzeninde, Bolu ve Ankara sancaklarında olduğu gibi köklü bir değişikliğe gidildiğini göstermektedir. Nitekim bu değişiklik şöyle açıklanmaktadır:

"Livay-ı mezburenin köhne defter mucebince bütün çiftten kırk ikişer akça olub ve serbest olmayan timarların bütün çiftinden on beşer akçesinin bazı sancakbeyine ve bazı subaşılara kaydolunub ve yirmi yedişer akçesi sahib-i timara tayin olunub a-

---

384(1962), 114-130; Aynı yazar, "Géographie politique et nomadisme en Anatolie", *Revue Internationale des Sciences Sociales*, XI (1959f, 547-553; aynı yazar, *Les fondements géographiques de l'histoire de l'Islam*, Paris, 1968; F.Braudel, *La Méditerranée*, I, 76-92; C.Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretleri İskân Tesebbüsü* (1691-1696f, İstanbul, 1963.

84) *TT* 30, 8.

85) *TT* 30, 9.

86) *TT* 30, 30.

87) *Milli Tetebbular Mecmuası*, 1(1331), 99-100; Orhonlu, *Aşiretleri İskân*, 23.

88) Hamid livası kanunnamesinin ilk örneği 1522 tarihli defterin başında bulunmaktadır (*TT* 121,2). Barkan (*Kanunlar* 32-33) *TT* 438 (881)'deki metni yayınladığı için Hamid sancağında çift resminde yapılan değişikliğin 1528 yılında gerçekleştiği sanılmıştır. Krş. İnalçık, "Raiyyet Rüsümü", *agy.* 585. HeathW.Lowry'nin ("The Ottoman liva kanunnames contained in Defter-i Hakani", *Osmanlı Araştırmaları*, II(1981), 62) 1522 tarihli kanunnameyi ilk kez kendisi görmüş gibi göstermesi doğru değildir. Çünkü buradaki metin yıllarca önce ufak tefek yanlışlıklarla birlikte yeni harflere çevrilip yayınlanmıştı. Bk. H.Turhan Dağlıoğlu, "Hamid Livası Kanunnamesi", *Ün.*, VIII/91 96(1941-1942), 1260-1262). Ancak H.Turhan Dağlıoğlu yanlışlıkla kanunnamenin *TT* 30'da bulunduğunu yazmaktadır ki doğru değildir.

lurlar imiş. Haliya reaya ve erbab-ı timar mebeyninde münceaat-ı kesire vaki olub birbirinden mütecezzi ve müteşekki olmağın paye-i serir-i âlaya arz olunub resmi çift bütün erbab-ı timara kaydolunub anlara bedel-i ahar tevcih olundu”(89). Bu hükümden açıkça anlaşıldığı gibi 1522 tarihli sayımda, çift resminin bütünü timar erlerine bırakılmış, sancakbeyi ve subaşların aldıkları hisseler kaldırılmış daha doğrusu bunlar da çift resmi kapsamına alınmışlardır. Buna karşılık sancakbeyi’ ve subaşlara başka gelir kaynakları (bedel-i ahar) sağlanmıştır. Bu incelemenin sonuna koyduğumuz bir defter kaydı, çift resminin bütün timar erlerine bırakılmasından sonra sancakbeyinin hangi gelirlere sahip olduğu sorununa ışık tutmaktadır. Öte yandan Eğridir hisarerleri timarında 57 akça olarak belirlenen çift resminde ne gibi değişiklikler yapıldığından söz edilmemektedir. Ancak 1522 tarihli tapu defterinde, hisarerlerine ait olan timarlar üzerinde yapılan hesaplar, buralarda da çift resminin 42 akça olduğunu ortaya koymaktadır. Herhalde 1522 tarihli sayımda Eğridir hisarerleri timarında da çift resminin 42 akça olması uygun görülmüş, böylece bir bütünlük sağlanmıştır.

Öte yandan yine 1522 tarihli Hamid sancağı kanunnamesine göre timar ve zeametlerde yürüklerden toplanan ağnam resminin bütünü serbest timar sahibine gelir yazılmıştır(90). Serbest olmayan timarlarda ise ağnam resminin ”nisfi sahib-i timara” kaydolanmış diğer yarısı da birbaşka timarın gelirine yazılmıştır. Bu durumda timarı serbest olmayan bir sipahi, elde ettiği ağnam resmini bir başka sipahiyle paylaşmak zorunda kalmaktadır. Köhne defterlerde kimi zaman subaşlara, kimi zaman da sancakbeylerine hasil yazılan resm-i arus(91), cürüm ve cinayet(92) ve bad-ı havadan elde edilen gelirler, ”kadim” den(93) beri Yıvaoğullarının olan Yıva ve Kartas nahiyeleri dışında kalan yerlerde sancakbeyine bırakılmıştır.

Bölgesel koşulların ve tarihsel gelişmelerin Osmanlı imparatorluğunda çiftçi sınıflarının sipahilerine ödemek zorunda buldukları vergileri ne kadar karmaşık bir hale getirdiği görülmektedir. Hamid sancağı gibi aslında dar bir’alanda bile çift resmi

89) *Kanunname-i İiva-i Hamid*, *TT* 121,2; *TT* 438, 246; Barkan, *Kanunlar*, 32-33; H.Turhan, Dağhoğlu, *Ün. göst. yer.*

90) Bu tarihlerde sancakbeyine hasil yazılan ’bir’iki cemaat dışında bütün yürüklerin padişah hasları arasında yer aldığı görülmektedir. Bk. *TT* 121, *tür. yer.* *TT* 438, 327; *TT* 176, *tür. yer.*

91) Evlenme vergisi, Buna resm-i gerdek te denilmektedir. Sultan Mehmet kanununu göre (Barkan, *Kanunlar*, 393) ”gerdek değeri müslümanların gayet bayından almış akça” olarak alınmaktaydı. Gayrimüslimler bunun yarısını ödüyorlardı. Orta halli ve fakir kimselerden ise 30, 20 ve 10 akça alındığı anlaşılmaktadır.

92) Cürüm ve cinayet başlığı altında toplanan suçlar ve bunlara karşılık alınan vergiler oldukça ayrıntılıdır. Bk. U.Heyd, *Studies in old Criminal Law* (Ed. by V.L. Ménage), Oxford, 1973, 54-147.

93) ”Kadim kırk elli yıla denilmez, kadim oldur ki anın evvelin kimesne bilmeye”. ”Osmanlı Kanunnameleri”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, I/1(1331f, 98.

uygulamasının ne kadar karmaşık olduğu gözden kaçmamaktadır. Öyle ki tapu defterleri bile sorunu tam olarak aydınlatmaya yetmemektedir. Çift resiminin eklentileriyle birlikte doğrudan doğruya timar erlerine bırakılıp sancakbeyi ve subaşılar başka gelir kaynakları bulunması, düzenli bir vergi sistemine doğru ileri bir adım olarak görülmektedir. İmparatorluğun diğer sancaklarında da böyle bir çözüme gidilmesi, Kanunî'nin ilk yıllarında reaya-sipahi ilişkilerinin yeniden gözden geçirildiğini ve eski "feodal" kalıntıların izlerinin silinmesine çalışıldığını göstermektedir.

EKLER

1) Serbest olmayan sipahiler timarından bütün çiftliden on ikişer akça subaşı ve üç akça sancakbeyi ve nim çiftliden altışar akça subaşı ve birer buçuk akça sancakbeyi alır ve resm-i ganemden ve bad-ı havadan nisf sancakbeyi subaşı alır nisf-i ahar sipahilerdür ve haricden yaylayugelen kıraç(?) koyunludan ve gayri yörüklerden ağıldan ağıla onar akça otlak resmi ve koyunu olmayan kimesnelerden ikişer akça otlak resmi alınır. Nisfin sancakbeyi nisf-i aharın subaşı alır imiş. Ve zaim-i mezkûrun [Bahşayış Bey] hassa köyleri serbesttir sancakbeyi dahil eylemez.

(TT 30, 13, Karaağaç).

2) Zikr olan kadıkhadan [Burdur] ve Irla kadılığundan serbest olmayan sipahi timarlarından bütün çiftliden on beş akça ve nim çiftliden yedişer buçuk akça sancakbeyi alır ve resm-i ganemden ve bad-ı havadan nisf sancakbeyi ve nisfi sipahiler alurlar.

Ve Göllhisar Karaağacı zeametinden bütün çiftiden üç akça ve nim çiftiden bir buçuk akça sancakbeyi alır ve resm-i ganemden ve bad-ı havadan nisf sancakbeyile subaşı alub tasarruf ederler. Nisf-i aharı sipahiler alır. Niyabetleri mukataası derc olunmuşdur.

(TT 30, 218).

3) Serbest olmayan timarlardan Keçiborlu zeametinden bütün çiftli riayyetten üçer akça sancakbeyi on ikişer akça subaşı alır ve nim çiftliden birer buçuk akça sancakbeyi altışar akça subaşı alır ve resm-i ganem ve bad-ı havanın nisfin sancakbeyi ve subaşı alup tasarruf ederler. Nisf-i aharın sipahiler alır.

Gönan(Gönen) nahiyetinden zikr olan rüsümü tamam sancakbeyi alır.

(TT 30, 270).

4) Mezkûr Kartas nahiyetinden bütün çiftli riayyetten sancakbeyi altışar ve nim çiftliden üçer akça alub resm-i ganemden ve bad-ı havadan nisf alır imiş. Nisf-i ahar sipahilerindir. Bu vechle tasarruf olunur dedikleri sebebden defter-i cedide bile kaydolundu. Amma köhne defterde bütün çiftliden sancakbeyi on beş akça ve nim çiftliden nisf alır deyu seb' olurmuş. Hilaf zahir oldu.

(TT 30, 423).

5) Nefs-i Ağras'da kıst-ı bazar ve tahunnhane ki başka(?) sancakbeyinündür ve resm-i çift ve bennak vakıfla müşterekdir ve resm-i ganem ve resm-i gerdek ve cürüm ve cinayet ve resm-i çölmek ki küb resmidir ve resm-i otlak ve ziyade-i resm-i kile başka(?) sancakbeyinündür. Mukataası Eğirdür nahiyeti hasılıyla derc olunmuşdur. Bütün çiftliden yirmi bir akça sancakbeyi alır ve nim çiftliden on buçuk akça alır

ve bennakden beşer akça alur. Mezkûr Ağras'da vakıf raiyyetinden gayrı sancakta raiyyetin bennak resmine dahil eylemez.

(TT 30, 449).

6) Zeamet-i mezburede [Barla] sipahiler timarlarından bütün çiftliden on beş akça alınub on ikisi subaşı ve üç akçası sancakbeyi ve nim çiftliden yedişer buçuk altınub altışar akçası subaşı bir buçuk akçası sancakbeyi alur imiş ve resm-i ganemden ve bad-ı havadan nısf subaşıle sancakbeyi nısf-ı ahar sipahiler alurlar imiş.

(TT 30, 515).

7) Zeamet-i Borlu'da olan sipahiler timarlarından bütün çiftliden on iki akça subaşı üç akça sancakbeyi ve nim çiftliden altı akça subaşı bir buçuk akça sancakbeyi ve resm-i ganemden ve bad-ı havadan ve nefsi-i şehirden ve kuradan nısf sancakbeyi ile subaşı alub nısf-ı aharın sipahiler alurlar. Amma mezkûr zaim [Murad Bey] tasarruf etdüğü kura serbesttir. Sancakbeyi dahil eylemer.

(TT 30, 608)

8) Mezkûr nahiyette [Yıva] serbest olmayan timarlardan bütün çiftli raiyyetten altışar akça ve nim çiftliden üçer akça sancakbeyile subaşı alub tansif ederler imiş ve resm-i ganem vebad-ı havadan nısf sancakbeyile subaşı alub tansif ederler ve nısf-ı ahar sipahileründür.

(TT 994, 151).

9) Mezkûr Yalvaç nahiyetinde sipahiler timarından bütün çiftliden on beşer akça alınub on iki akçasın subaşı alub ve üç akçasın sancakbeyi alur ve nim çiftliden yedişer buçuk akça alınub altı akçasın subaşı ve bir buçuk akçasın sancakbeyi alur ve resm-i ağnam ve bad-ı havadan nısf subaşıle sancakbeyi alub tansif ederler ve nısf-ı aharın sipahiler alur.

(TT 994, 310).

10) 1522 yılında Hamid livası sancakbeyi haslarının ayrıntıları:

Hashay-i benam Sinan Bey mirlivay-i mezbure

Nefs-i Eğirdür ve bac-ı bazar ve meyhane ve resm-i hamr-ı zimmiyan-ı şehir ve balıklağuy-u Kapu ve reislik-i keşti-i cezire-i Nis ve mukataa-ı zindan-ı o ve tahunhane ve öşr-i bağ ve öşr-i galle ve baluklağuy-u Köprü ve bağ ve bağçe-i Dolab ve öşr-i besatin ve sebzevat der Dolab bağ ve asiya ve öşr-i bağ-ı harim ve (?) ve resm-i arusin ve cürüm ve cinayet ve bad-ı havay-ı şehürlüyan ve ispençe-i keferi-i şehir ve başhane ve boyahane ve çayır-ı Boğaz.

Hasıl 52.7774 Hisse 50.774 Hisse mavlul 2.000.

Nefs-i Isparta ve boyahane ve başhane ve bac-ı bazar ve resm-i arus ve cürüm ve cinayet ve iki arktan resm-i ab ve Gölcük nam yaylakdan başka resm-i hamr-ı zimmiyan ve baki yaylakdan hisse. Hisse-i mezbur der zevaid-i resm-i kile.

Hasıl 40. 238.

Nefs-i Burdur ve bac-ı bazar ve ihtisab ve ispençe-i zimmiyan ve tahunhane-i nefsi-i şehir maa Yuvacca ve Irla ve resm-i mirabiye-i şehir ve öşr-ü bağat ve öşr-ü çiftlikha ve resm-i kışla ve resm-i hamr ve öşr-ü kovan ve öşr-ü gallat-ı şehürlüyan

ve resm-i ganem ve resm-i arus ve cürüm ve cinayet ve bad-ı havay-ı şehürlüyan ve zevaid-i resm-i kilc

Hasıl 20.228.

Karye-i Gelendos tabi-i Afşar Hasıl 17.709. Hisse 16.709. Hisse mahlul 1.000.

Karye-i Balcı tabi-i m(ezbur) Hasıl 5.450.

Mezraa-i Devtaş tabi-i m(ezbur) Hasıl 1.450.

Karya-i Kayapınar tabi-i Ağlasun Hasıl 5.833.

Cemaat-i Borlu tabi-i m(ezbur) Hasıl 2.952.

Cemaat-i Böcülü (Bohulu ?) tabi-i Isparta maa mezraa-i Karataş

Hasıl 2.356.

Mukatta-i yava ve kaçgun-ı livay-i mezbure Hasıl 6.000.

Nısf-ı resm-i arus ve cürüm ve cinayet ve bad-ı havay-ı livay-i mezbure ve Kartas gayr-i ez timarhay-i serbest Hasıl 39.740.

Karye-i Örkenez tabi-i Yalvaç Hasıl 10.872.

Karye-i Çünür tabi-i Isparta Hasıl 4.854.

Mukataa-i tahunhane-i kaza-i Isparta ve Ağlasun haric-ez-defter Hasıl 3.000.

Yekûn 210.468 (akça).

(TT 107, 91).

11) 1528 tarihli kayıtlara göre Hamid livası sancakbeyi hasları.

Hashay-i mirliya

Şehir 1, kasaba 1, mahalle 20, kura 5, bazar 3, yörükân cemaat 2, tahunhane (belirtilmemiş)

Resm-i arusiye ve cürüm ve cinayet ve bad-ı hava ve mukataa-i yava ve kaçgun-ı livay-ı mezbure

Neferan 1.589 an reaya 1.244 an yörükân 140 an gebran 105.

Minha der hane-i avarız:

Neferan 459 an reaya 390, an yörükân 42, an gebran 27.

Mücerred 308, pirifani ve gaib 30, hatib ve imam 25, kadı ve müderris ve naibü'ş-şer ve kuzat 30, müezzim ve kayyum ve hafız ve ser mahfel ve muallim 10,

Kör ve ağma ve lenk 12, tekkenişin ve şeyh-i zaviye 12, mütevellî 1, meremmetçiy-i köprü 1, muaf an avarız 5,

Sahib-i vakf 2, kethüda ve ahi-i şehir 2, serpiyade 2, kâtib-i hashay-i padişah ve hamam-ı Fazlullah Paşa 2, Şeyh-i salih 1,

Merd-i hisar 1, sipahi ve sipahizade 20,

Elbaki hane-i avarız:

Hane 1.030 an reaya 853, an yörükân 98, an gebran 98,

Hasıl 215.271

An mahsulat-ı kura ve mezraa ve bazar ve tahunhane ve resm-i arusiye ve cürüm ve cinayet ve bad-ı hava ve mukataa-i yava ve kaçgun-ı livay-ı mezbure ve gayrihi 209.963.

An mahsula-ı yörükân 5.308.

(TT 438, 328).

